

TARİHİ SÜREÇTE VAN'DA FAALİYET GÖSTERMİŞ OLAN BELLİ BAŞLI TARİKATLAR VE TEMSİLCİLERİ

CERTAIN SECTS WHICH HAVE BEEN ACTIVE IN VAN AND THEIR REPRESENTATIVES DURING THE HISTORICAL PERIOD

Ferzende İDİZ*

Öz

Van'ın tasavvuf ve tarikatlarla tanışması erken zamanlarda olmuştur. Durum böyle olmakla beraber Van'ın tasavvuf tarihini ele alıp, buralarda faaliyette bulunmuş önemli tarikat ve mutasavvıflarla ilgili derli toplu ciddi çalışmalar yapılmamıştır. Farklı çalışmalar içerisinde yer yer Vanlı mutasavvıflara değinen "Van Kütüğü" "Bizim Eller Van", "İslâm Meşhurları Ansiklopedisi" gibi son dönemlerde yapılmış çalışmalar olmuşsa da bunlar tasavvuf dışı konuları da içerdikleri için Van ile ilgili tasavvuf tarihi ve şahsiyetlerine sınırlı bir şekilde değinmiş birçoğuna ise değinmemişlerdir. Bu durum, Van'ın tasavvuf tarihi hakkında çalışma yapılmasını elzem kılmaktadır. Makalemiz söz konusu ihtiyacı kısmen de olsa gidermek amacını gütmektedir.

Anahtar Kelimeler: Van, Mutasavvıf, Kadiriyye, Nakşibendiyye, Arvâs.

Abstract

Van was introduced with Sufism (Tasawwuf) and sects in early times. However, there has been no compact, serious study addressing the Van's history of Sufism, relevant major sects and Sufis which were active in there. Even though, there have lately been studies such as "Van Kütüğü", "Bizim Eller Van", "İslâm Meşhurları Ansiklopedisi" which partly deal with Sufis from Van, they limitedly addressed the history of Sufism concerning Van and their personalities and did not address many of them, as they also include subjects other than Sufism. This situation makes it crucial to conduct studies on the Sufism history of Van. This article aims to fulfill this need despite partially.

Keywords: Van, Sufi, Qadiriyya, Naqshbandiyah, Arvâs.

Giriş

Urartular gibi önemli bir medeniyete başkentlik yapmış olan Van İlimiz'in tarihi, m.ö. 4000'li yıllara kadar dayanır. İslâm'la tanışması ise yine çok erken dönemlerde olmuştur. Hazarların elinde bulunan Van havalisi, 17/638 yılında Hz. Ömer'in komutanlarından İyaz b. Ganem (öl.20/641) komutasındaki İslâm orduları tarafından fethedilmiş ve böylece bölge İslâmlaşmıştır. Daha sonra Hazarlarla Emeviler arasında sürekli mücadeleler olmuştur. Hazarların II/VIII. yüzyıl sonunda İslâmiyete girmeleriyle bölgede Abbâsi hâkimiyeti başlamıştır (Levi Della Vida, 1986, 245; Cengiz, 1983, 24-25; Kılıç, 1997, 4-5).

Böylece İslâm'la tanışması erken bir dönme rastlayan Van'ın aynı zamanda tasavvuf ve tarikatlarla da tanışması erken dönemlerde olmuştur. Durum böyle olmakla beraber Van'ın tasavvuf tarihini ele alıp, buralarda faaliyette bulunmuş önemli tarikat ve mutasavvıflarla ilgili derli toplu ciddi çalışmalar yapılmamıştır. "Van Kütüğü" (Van Kütüğü, 1992), "Bizim Eller Van" (Talay, 1998), "İslâm Meşhurları Ansiklopedisi" (Meyan, 1970) gibi son dönemlerde yapılmış çalışmalar olmuşsa da bunlar, tasavvuf dışı konuları da içerdikleri için Van ile ilgili tasavvuf tarihi ve şahsiyetlerine sınırlı bir şekilde değinmiş, birçoğuna ise değinmemişlerdir.

İki bin yılında bu açığı gidermeye yönelik olarak yaptığımız "Van ve Çevresinde Yaşamış Mutasavvıflar" (İdiz, 2000) adlı Yüksek Lisans tezimiz de bazı yönleriyle yetersiz kalmış ve basılmadığı için istifadeye sunulamamıştır. Bu durum, Van'da faaliyet göstermiş olan tarikat ve mutasavvıfların incelenip alanla ilgilenenlerin hizmetine sunulmasını önemli kılmıştır. Bu makalemizle okuyucuya, Yüksek lisans tezimizden de istifade etmek suretiyle, ana hatlarıyla geçmişten günümüze Van'da faaliyet göstermiş tarikat ve mutasavvıfların önemlilerini sunmaya çalışacağız. Böylece bu alanda çalışacaklara yol göstermiş, onlara katkı sağlamış ve önerilerine daha derli toplu bir bilgi sunmuş olacağımıza inanıyoruz. Yeri gelmişken bu makalenin şu anda yürütmekte olduğumuz Van, Hakkâri ve Bitlis'te faaliyet göstermiş olan tarikat ve mutasavvıfları içeren kitap çalışmamızın bir ön çalışması olduğunu belirtmek isteriz.

* Doç. Dr., Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Tasavvuf Anabilim Dalı, f.idiz65@gmail.com

1. Kadiriyye Tarikatı

Van havzasında etkili olmuş tarikatların başında Kadiriyye Tarikatı gelir. Kurucusu Abdulkadir Geylanî (öl.561/1166)'dir. (Molla Cami, 1981944; Gümüşhânevi, 1978, 27-28). Kendi ismiyle anılan tarikat, Cüneyd-i Bağdadî'ye ulaşır (Uludağ, 1988, I, 235).

Bazı rivâyetlere göre Kadiriyye Tarikatı, daha Abdulkadir Geylânî hayatta iken Şeyh Muhammed Tayyâr adındaki oğlu vasıtasıyla Van havzasında faaliyet göstermiştir. Bu kanıya göre, Şeyh Muhammed Tayyâr, Seyyid Tâhâ Hakkârî'nin sülalesi olan Abdulaziz'le birlikte o zamanki ismi Diyar-ı Rûm olan Anadolu'ya gelmiş, buradan Van'ın Çatak ilçesine bağlı Görentaş (Kayaboğaz) köyüne gidip yerleşmiş, orada nesli çoğalmış ve aynı yerde vefât etmiştir. Türbesi halen ziyaretgâh yeridir (Talay, 1998, 232; Abdulkadir Görentaş ve Medeni Görentaş'ın Anlattıkları).¹

Şeyh Muhammed Tayyâr'ın, Şeyh Abdulkadir Geylânî'nin oğlu olduğu hususunun, Osmanlı tarafından da hüsnü kabul gördüğü ve bunların seyyid kabul edilerek askerlikten muaf tutuldukları 15 Mart 1312 tarihli bir belgede yer alan ifadelerden de anlaşılmaktadır (15 Mart 1312 tarihli yazı).² Yazının içeriğinde Şeyh Muhammed Tayyâr'ın torunları olan ve Görentaş'ta ikâmet eden seyyidlerin askerlikten muaf tutulmaları istenmektedir.

Yine elimizde fotokopisi bulunan asılları ise torunlarından Medeni Görentaş'ta olan ve kendisine babasından intikal eden, babasına da yine icâzetli tarikat şeyhi olan babası Ahmed el-Müznibin'den ulaşmış olan, Şeyh Ahmed b. İbrahim el-Kadirî'nin, Seyyid Muhammed Emin'e verdiği Kadirî Tarikatı İcazeti'nin, soy silsilesi kısmında Muhammed Tayyâr'ın Abdulkadir Geylânî'nin oğlu olduğu belirtilmiştir.

Bitlisli Muştak Mustafa Efendi, kısa adı "Âsar" olan kitabında yukarıda anlatılanları teyid edici mahiyette olan şu bilgilere yer vermektedir: "1200/1786 yılında Görendeş'te gittim. Abdulkadir Geylânî soyundan Seyyid Muhammed Hazretleri ile görüştim. Zâhir ilimlerinde emsalsiz olduğunu gördüm, anladım. Bâtin ilmi ve tasavvufa aşına olup olmadığını anlamak için, adı geçen değerli kişinin amcası oğlu, Seyyid Abdurrahman Efendi'nin bana vermiş olduğu "şecer-ı hilâfeti" kendisine gösterdim. Tebessüm ederek alıp okuduktan sonra, âdâb-ı ehlullah ile konuşup: 'Ya Mustafa, sen bizim hanedanımızdansın' diye kerâmetle buyurdular." (Muştak Baba, Süleymaniye Ktp., Mahmud Efendi Bl., 2421: vr. 136-137; Gündoğdu, 1992, 6). Burada yer alan "Abdulkadir Geylanî soyundan Seyyid Muhammed..." ifadesinden, Muştak Baba olarak bilinen Zât'ın da Şeyh Muhammed Tayyâr'ı, Abdulkadir Geylânî'nin oğlu olarak kabul ettiğini anlıyoruz. Muştak Baba'nın bahs ettiği Seyyid Muhammed, Şeyh Muhammed Tayyâr'ın torunlarından. Ancak Muştak Baba'nın geç dönemde yaşadığını da belirtmek gerekir.

Bilindiği gibi, Araplar'da yer alan geleneğe göre, kişiler ilk erkek çocuklarının isimleriyle zikredilirler. Mesela, Peygamberimiz (s.a.v.)'in en büyük oğlunun ismi Kasım olduğundan, Peygamberimiz (s.a.v.), "Ebu'l-Kasım" olarak çağırılmıştır. Buradan hareketle biz, Abdulkadir Geylanî'nin en büyük oğlunun Abdullah değil; Muhammed olması gerektiği sonucuna varabiliriz. Zira Abdulkadir Geylanî'nin tam ismine baktığımızda: "Muhyiddin Ebû Muhammed b. Ebî Sâlih" olduğunu görmekteyiz. Yani, kendi ismi Muhyiddin, ilk erkek çocuğunun ismi Muhammed olduğundan Ebû Muhammed, babasının ismi Sâlih olduğundan bin Ebî Sâlih diye anılmıştır. İlk erkek çocuğunun isminin Muhammed olması gerektiğine göre, zikredilen bu Muhammed'in, Şeyh Muhammed Tayyâr olabileceği ihtimali göz ardı edilmemelidir. Bu durumda *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*'nde yer alan Abdulkadir Geylanî'nin en büyük oğlunun Ebu Abdurrahman Abdullah (ö.589/1193) olduğu bilgisi (Uludağ, 1988, I, 238) kanaatimizce ihtiyatle karşılanmalıdır.

Bu malumat ışığında, Muhammed Tayyâr'ın, Abdulkadir Geylanî'nin oğlu olduğu ve daha Abdulkadir Geylânî zamanında Van'a gelerek Çatağ'ın Görentaş (Kayaboğaz) Köyü'ne yerleşip, Kadiriyye Tarikatı'nı irşâd ettiği ihtimali kuvvet kazanmaktadır. Nitekim Halk arasında Görentaş âilesi Van ve çevresinde (Gevaş-Çatak ve Gürpınar başta olmak üzere) Şeyh âilesi olarak kabul edilmektedir. Bu âileden başka tarikat şeyhleri ve kerâmet ehli oldukları kabul edilen şahsiyetler de yetişmiştir.

Kadiriyye Tarikatı'nın bir başka koldan Van'a gelişi ise Arvâsiler vasıtasıyla olmuştur. Kaynakların bildirdiğine göre Hülagu Bağdat'ı istila edince 676/1277 yılından sonra Arvâsilerin ilk cediti olan Hacı Kasım Bağdadî (öl.750/1349) Anadolu'ya gelmiştir. (Bağdadî, 8-9; Arvâsî- Kuku, 123-124).³ Kadiriyye Tarikatı şeyhi olan Kasım Bağdadî'den oğlu Muhammed Kutub, icâzet ve hilafet almıştır. Babasının izniyle

¹ (Şeyh Muhammed Tayyâr'ın Torunlarından).

² Bir nüshası bizde de mevcuttur.

³ Her iki eser de özel baskı olup kütüphanemizde mevcuttur.

Hakkâri tarafına gitmiş, (Evliyalar Ansiklopedisi, 1992, IX, 27-28) oradan Hakkâri Beyi ile Van'ın Bahçesaray (Müküs) ilçesine bağlı Arvâs denilen yere gidip bir köy kurmuşlardır. Bu köyde büyük bir dergâh ve iki katlı bir cami inşa ederek oraya Arvâs adını vermiştir (Azamat, 1988, I, 211; Bursalı, 1992, 518-519; Evliyalar Ansiklopedisi, 1992, IX, 27-28). Böylece Van ve etrafında Arvâs dergâhı vâsıtasıyla Kadiriyye Tarikatı yayılma imkânı bulmuştur. Günümüzde de medrese ve cami olarak faaliyet gösteren bu mekânda birçok önemli şahsiyet yetişmiştir.

Burada tasavvuf tarihi kaynaklarında yer alan bir konuya dikkat çekmek faydalı olacaktır. Söz konusu Kaynaklar, Kadiriyye Tarikatı'nın ilk olarak Eşrefoğlu Abdullah er-Rumî (öl.874/1470) ile Anadolu topraklarına girdiğini belirtmektedirler (Uzunçarşılı, 1988, III, Bl. I, 344). Ancak yukarıda verdiğimiz bilgiler ışığında Kadiriyye Tarikatı'nın Eşrefoğlu Rûmî'den çok daha önce Van'a dolayısıyla Anadolu'ya geldiği anlaşılmaktadır. Buna göre Kadiriyye Tarikatı'nın, Anadolu'ya ilk defa Eşrefoğlu Abdullah er-Rumî tarafından değil; daha Abdulkadir Geylânî hayatta iken (Abdullah er-Rûmî'den üç yüz yıl önce) Abdulkadir Geylânî'nin oğlu, Muhammed Tayyâr tarafından Anadolu'ya geldiği ve Anadolu'da hayat bulduğu ihtimali kuvvetlenmektedir.

Öbür taraftan Hacı Kasım Bağdadî 750/1349 yılında vefât etmiştir (Arvâsî-Kuku, 123-124). Kendisi Kadiriyye şeyhidir. Hacı Kasım Bağdadî'nin oğlu ve halifesi olan Muhammed Kutub daha babası hayatta iken onun izniyle Arvâs'ın kurulduğu yerde karar kılarak, orada Kadiriyye Tarikatı'nı yaymaya başlamıştır (Evliyalar Ansiklopedisi, IX, 28-29; Uyan, 1983, II, 785). Bu durum, 740-745/1339-1344 yıllarına rastlamaktadır (Arvâsî-Kuku, 125). Bu da 874/1470'de vefât ettiği söylenen Eşrefoğlu Rûmî'den yüz yirmi bir yıl kadar öncedir. O halde Kadiriyye Tarikatı Van'a dolayısıyla Anadolu'ya ilk olarak Şeyh Muhammed Tayyâr ya da Kasım Bağdadî tarafından gelmiştir demek abartılı olmaz. Bu da ayrıca üzerinde durulması gereken bir konudur.

Bu ön bilgilerden sonra Van ve Çevresinde hayat sürmüş ve kadiriyye Tarikatı çerçevesinde hizmette bulunmuş mutasavvıflar hakkında kısaca bilgi vermeye geçebiliriz.

1.1. Şeyh Muhammed Tayyâr

Şeyh Muhammed Tayyâr'ın hayatı hakkında pek fazla bir bilgiye sahip değiliz. Yukarıda da ifâde edildiği gibi Şeyh Muhammed Tayyâr'ın Abdulkadir Geylânî'nin oğlu olduğu söylenmektedir. Ancak bu âileye ait çok önemli kitap ve belgeleri içinde bulunduran büyük bir kütüphane, Rus istilası sırasında yakılıp, tamamen yok edildiğinden, bu Zât ve dönemle ilgili sağlıklı bilgilere ulaşmak adeta imkânsızlaşmıştır (Talay, 1998, 231). Eğer Şeyh Muhammed Tayyâr'ın Abdulkadir Geylânî'nin oğlu olduğu yönündeki bilgiler doğru ise, Abdulkadir Geylânî'nin ölüm tarihi olan 561/1166'dan hareketle, Şeyh Muhammed Tayyâr'ın 1160'lı yıllarda hayatta bulunduğu ve VI/XII. yüzyılda yaşadığı söylenebilir.

Ölüm tarihini kesin olarak bilmediğimiz Şeyh Muhammed Tayyâr, Görentaş'ta vefât etmiştir. Türbesi Van'dan Çatak'a giderken, Görentaş Köyü'nün aşağı kısmında hafifçe yüksek bir yerdedir. Halen çevrede bulunan insanlarca ziyaret edilmektedir.

Daha önce değindiğimiz ve asılları Şeyh Muhammed Tayyâr'ın torunlarından Medeni Görentaş'da olan Kadiriyye Tarikatı İcâzetnamesi'nin soy silsilesi kısmında, Muhammed Tayyâr'ın Şeyh Abdurrezzak isminde bir oğlu olduğu kayıtlıdır (Tahir b. Muhammed Emin, *İcâzetname*; Abdulkadir Görentaş'ın anlattıkları).⁴

1.2. Şeyh Hacı Kasım Bağdadî

Kasım Bağdadî'ye ait olduğu söylenen *Seyâhatnâme*'ye göre tam ismi şöyledir: Kasım b. İzuddîn Abdullah b. Abdulaziz b. Abdulvahhâb b. Hacı Kasım b. Abdulcabbâr b. Cemâluddîn b. Haydar b. Abdullah b. Hacı Kasım b. Ebû Hasan b. Ebû Alî Tâhir b. Abdullah b. Mansûr b. Abdulaziz b. Enzâr b. Ma'z b. Ahmed b. İsmâîl b. Murâd b. Muhdî b. Abdullah b. Hasan b. Muhammed b. Hasan b. Alî b. Muhammed b. Alî Cevâd b. Mûsâ b. Alî Rızâ b. İmâm Mûsâ Kâzım b. İmâm Cafer Sâdık b. İmâm Muhammed Bâkır b. İmâm Alî Zeynelabidîn b. İmâm Hüseyin b. Alî b. Ebî Tâlib (Bağdadî, 3-4).

Osmanlı Devleti'nin kuruluş yıllarında Anadolu'ya gelmiş ve nesli burada çoğalmış önemli âlim ve mutasavvıflardan birisidir. Tükiye'de Arvâsiler olarak bilinen âilenin Anadolu'ya gelmiş ilk atası ve Arvâs Köyü'nün kurucusu olan Seyyid Muhammed Kutub'un babasıdır. Soyunun on iki imâm yoluyla Hz. Ali'ye ulaştığı ifâde edilmektedir (Arvâsî-Kuku, 121-122). Bağdat'ın istilası üzerine, Hacı Kasım Bağdadî, çocukları ve âilesi ile birlikte 676/1277 yılında Musul yoluyla Mardin'e, oradan Diyarbakır'a, oradan Hazro'ya; orada bir müddet kaldıktan sonra daha önce cihad için Anadolu'ya gelen ve şehit düşen dedesi, Abdulaziz'in

⁴ Şeyh Ahmed b. İbrahim'in, Seyyid Muhammed Tahir b. Muhammed Emin'e verdiği *İcâzetname*.

mezarının bulunduğu Şirvan'ın Envin ve bunun yakınındaki Pay köylerine gelip yerleşir. Burada yirmi yedi sene kalarak çok sayıda âlim ve mutasavvıf yetiştirir. Sonra bir grup arkadaşı ve üç oğlu ile birlikte hacca niyetle yola çıkıp Şam'a giderler. Altı ay orada kalırlar. Oğlu Ahmed'i arkadaşları ile birlikte Pay Köyü'ne gönderir. Oğulları Muhammed Kutub ve Haydar'la birlikte Mısır'a gider. Mısır'da dokuz ay kalıp, daha sonra Anadolu'ya gelirler. Bursa'ya uğrarlar. Bursa yeni fethedilmiştir. Orhan Gazi onları iyi karşılar, ikrâmda bulunur. Altı ay Bursa'da kaldıktan sonra oradan Urfa'ya giderler. Muhammed Kutub, babasının izni ile burada kalıp, müftü ve müderris olur. Hacı Kasım, oğlu Haydar'la birlikte eski vatanları Envin ve Pay tarafına giderler. Üç sene sonra Urfa'daki oğlu Seyyid Muhammed Kutub, babasının yanına gelir. Uzun bir müddet sonra, babası kendisine ilim için icâzet, irşâd için de hilâfet verir (Bağdadî, 9-23; Uyan, II, 786-787; *Evlîyalar Ansiklopedisi*, IX, 27; Arvâsî-Kuku, 123-124).

Seyyid Hacı Kasım, oğlu Haydar'ı alıp, Hacc'a gider ve Medine'de 750/1349 yılında vefât eder. (Arvâsî-Kuku, 123-124). Hz. Osman türbesinin güney tarafında türbeye üç zira' mesafede olan bir yere defnedilir. Halen orada yatmaktadır (Bursalı, 1992, 518-519).

Seyyid Hacı Kasım'ın eğitimi hakkında fazla bilgi mevcûd değilse de tarikat eğitimini 686/1287 yılında Şeyh Abdurezzak Kâdirî'nin yanında tamamlayarak icâzet almıştır. (Bağdadî, 5). Hacı Kasım Bağdadî'nin, Ebû Abdullah Muhammed Kutub, Sâlih, Cemâleddîn, Haydar, Ahmed ve Abdullah isimlerinde altı oğlu vardı (Bağdadî, 3; Uyan, 1983, II, 786-787; Arvâsî-Kuku, 122).

Hacı Kasım Bağdadî ve neslinin Fehim Arvâsî'ye gelinceye kadar tarikatları Kadiriyye Tarikatı olmuştur. Bunun böyle olduğunu bizzat ileride hakkında geniş bilgi vereceğimiz Seyyid Abdulkhakim Arvâsî ifâde etmiştir (Bursalı, 1992, 518-519).

1.3. Şeyh Muhammed Kutub

İsmi, Muhammed b. Kasım Bağdadî'dir. "Kutub, Velî, Kutb-i Arvâsî" lakaplarıyla şöhret buldu. Arvâs Köyü'nü kuran ve şu anda Türkiye'de Arvâsî'ler olarak bilinen âilenin ceddidir (es-Selefi-ed-Dûskî, 1429/2008, II, 865-866; *Evlîyalar Ansiklopedisi*, 1992, IX, 27). Hacı Kasım'ı anlatırken oğlu Muhammed Kutub hakkında bilgi verdiğimiz için burada tekrar etmeyeceğiz (Uyan, 1983, II, 785; Van Kütüğü, 1992, 200; Arvâsî-Kuku, 123-124; *Evlîyalar Ansiklopedisi*, 1992, IX, 27-30).

Seyyid Muhammed Kutub, babasının izni ile Hakkâri Emiri İbrahim Hân Abbâsî'nin yanına gider. Hakkâri Bey'i, kızı Fatıma'yı Seyyid Muhammed Kutub'a nikahlar. (Bağdadî, 26). Seyyid Muhammed Kutub, İbrahim Hân ile birlikte 14 Mayıs 740/1339'da Van'a bağlı bir ilçe olan Bahçesaray (Müküs) Kazası'nın güneybatısında bulunan Arvâs Dağı'nın Vadisinde Arvâs Köyü'nün ve Küllüyesi'nin temelini atarlar (Bağdadî, 26; Arvâsî-Kuku, 125). Bir ev, bir dergâh ve bir de medresedir bu. Burada Kadiriyye Tarikatı'nı irşâda başlayan Şeyh Muhammed Kutub'un şöhreti geniş bir sahaya yayılır. Öyle ki, Buhârâ'dan namını duyan Şemseddin Buhârî, oradaki talebelerini bırakıp, Arvâs'a gelir ve Muhammed Kutub'a talebe olur. Buhârî, bir daha memleketine dönmeyip, orada vefât eder (*Evlîyalar Ansiklopedisi*, 1992, IX, 27-29; Uyan, 1983, II, s. 785; Arvâsî-Kuku, 124-125; Talay, 1998, 183).

Seyyid Muhammed Kutub'un bildiğimiz tek çocuğu, Seyyid Kemâleddîn'dir. O da babaları gibi Kadiriyye Tarikatı'na hizmette bulunmuş ve onların yolundan gitmiştir (*Evlîyalar Ansiklopedisi*, IX, 29-30; Arvâsî-Kuku, 125). Zâhirî ve bâtinî ilimleri babası Hacı Kasım'dan almış ve babasının halifesi olmuştur (Bağdadî, 24-25). Seyyid Muhammed Kutub'un Hacı Kasım'dan başka bir mürşidi olup olmadığı hususunda herhangi bir bilgi mevcûd değildir.

Doğum ve ölüm tarihini kesin olarak bilmediğimiz Muhammed Kutub'un VIII/XIV. yüzyılda yaşadığı anlaşılmaktadır. Arvâs Köyü'nün ilk kurucusu olan Muhammed Kutub, burada ömrünün sonuna kadar irşâd görevini sürdürür ve orada vefât eder. Kabri Arvâs'tadır (Van Vilayet Salnamesi (1315), 1995; *Evlîyalar Ansiklopedisi*, 1992, IX, 27).

1.4. Şeyh Abdurrahman Arvâsî

Şeyh Abdurrahman, Arvâsî sülalesinden Abdullah Arvâsî'nin oğludur. "Âlim-i Arvâsî, Kutb-i Arvâsî, Abdurrahman-ı Kutub" lakaplarıyla da bilinmektedir. Tam ismi Abdurrahman b. Abdullah b. Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. İbrahim b. Cemâleddîn b. Muhammed Arvâsî (Kutub)'dir (Muhammed Asım, Özel Baskı, 24-25; *Evlîyalar Ansiklopedisi*, 1992, I, 191; es-Selefi-ed-Dûskî, 2008, III, 938; Ölekî, 1982, 45). Ailede hâkim tarikat olan Kadiriyye Tarikatı'na mensûb olduğu anlaşılmaktadır.

Doğum ve ölüm tarihleri kesin olarak bilinmemekle beraber, Abdurrahman Arvâsî'nin, XII/XVIII. yüz yılda yaşayıp ve bu yüzyılda vefât ettiği, anlaşılmaktadır. Zira Şeyh Abdurrahman'ın, II. Mahmut (öl.1839) tarafından çok sevilen, sayılan ve duâsı istenen bir zat olduğu; II. Mahmut Han'ın, kendisinin duâsını istirham ettiği, ona hususi hediyeler gönderdiği, hatta bu hediyelerinden birisinin de bir câriye

olduğu kayıtlıdır (Meyan, 1970, 288-289; Uyan, 1983, I, 194-195). Şeyh Abdurrahman'ın İrisan Beyi, Emir Şerafettin Bey'e 1192/1778 tarihinde mektub yazdığı kayıtlıdır. Bu da tahminimizi desteklemektedir.

Şeyh Abdurrahman'ın ömrü, zâhir ve bâtin ilimlerini yaymakla geçmiştir. Biri Arvâs'da, diğeri Hoşab'da olmak üzere iki medrese ve hangâhu vardı (İslâm Âlimleri Ansiklopedisi, XVII, 302; Talay, 1998, 184-185). Şeyh Adurrahman, nasihat için uzak memleketlere mektuplar gönderirdi. Bunlardan, İrisan beylerinden Emir Şerafuddîn Abbâsî'ye yazdığı fârisî mektuplar çok kıymetlidir. Şeyh Abdurrahman'ın kendisine yazdığı bir mektuba Emir Şerafuddîn Bey şu satırları yazmıştır: "Mevlânâ bu mektubu, bu fakire 1192/1778'de göndermiştir. Musibete sabır lazım olduğunu ve sabrın kıymetini bildirmiştir. Birkaç ay sonra pederim Abdullah Bey vefât etmiştir. Mevlânâ'nın kerametini burada anlamalıdır..." (Meyan, 1970, 288-289; Van Kütüğü; 1992, 201-202). Şeyh Abdurrahman'ın dört oğlu vardı. İsimleri şöyledir:

1-Tahir: Zamanında Bursa valiliği yaptığı ifade edilir (Meyan, 1970, 290-291).

2-Lütfullah: Bu zatın onbir oğlu var idi. Gavs-ı Hizanî olarak bilinen Seyyid Sibğatullah Arvâsî'nin babasıdır (Evliyalar Ansiklopedisi, 1992, I, 192-197; Meyan, 1970, 290).

3-Abdulhamid: Bunun da iki oğlu var idi. Arvâs medresesi ve dergâhının hizmetiyle uğraşır. Fehim Arvâsî'nin babasıdır (Evliyalar Ansiklopedisi, 1992, I, 192-197; Meyan, 1970, 290-291).

4-Muhammed: Bunun da yedi oğlu olmuştur (Bursalı, 1992, 460; Evliyalar Ansiklopedisi, 1992, I, 192-197; Van Kütüğü, 1992, 201-202; Uyan, 1983, I, 194).

Şeyh Abdurrahman'ın, Kadirî ve Çeşti yollarında irşatta bulunduğu ve âilenin geleneğini devam ettirdiği biliniyor ise de, tarikat için kimden icâzet ve hilâfet aldığı bilinmemektedir. 1315 *Van Salnamesi'*nde kabrinin Arvâs'da olduğu kayıtlı ise de Kabri orada olmayıp, Van'ın Hoşab (Güzelsu) kasabasında (İslâm Âlimleri Ansiklopedisi, XVII, 302; Evliyalar Ansiklopedisi, 1992, I, 191-192; Uyan, 1983, I, 194-195). Halen ziyaret edilmektedir. Yanındaki kabir ise, Sultan II. Mahmut'un hediyesi olan cariyenin kabridir (Talay, 1998, 184-185; Bursalı, 459-460; Uyan, 1983, I, 194-195).

1.5. Şeyh Ali

Şeyh Abdulkadir Geylanî'nin soyundan olup, Çatak ve Gevaş'da bulunan Görentaş ailesinin ve Bitlis'e göç etmiş olan sülalenin atalarındandır.

Muştak Baba'ya ait *Âsar-ı Müştak esrar-ı üşşak* adlı eserde yer alan bilgilere göre Şeyh Ali, kardeşi Şemseddin ile birlikte Arabistan'dan gelip Çatak'a yerleşir. Bu arada Hakkâri Beyi, aynı zamanda kadirî şeyhi olan Şeyh Ali'ye gelip intisab eder ve kızkardeşini onunla evlendirir. Ayrıca, Şeyh Ali için Çatak'da ve kardeşi Şeyh Şemseddin için ise Görentaş'da birer tekke yaptırır. Böylece bu iki kardeşin sulaleleri buralarda çoğalır ve sonraları kendilerine Şemseddin Oğulları denen büyük bir âile haline gelirler. Bunların torunları da babalarının yolunda ve Kadirî Tarikatı irşadını devam ettirir ve bir kısmı Bitlis'e göç edip yerleşirler. *Âsar* adlı eserin yazarı da bunların Bitlis'e göç edip yerleşen torunlarının torunudur (Muştak Baba, vr. 134-136; Gündüğü, 1992, 4).

Âsar'da Şeyh Ali'nin Kadiriyye Tarikatı'na mensûb olduğu ve bu tarikattan icâzetli ve mürsîd olduğu belirtilmektedir. (Muştak Baba, vr. 134-136; Gündüğü, 1992, 4). Ancak Şeyh Ali'nin kimden hilâfet aldığı ve mürsîdinin kim olduğu hususunda herhangi bir bilgi verilmemektedir.

1.6. Şeyh Süleyman

Yukarıda hakkında bilgi vermeye çalıştığımız Şeyh Ali'nin torunudur. O da Abdulkadir Geylanî'nin soyundandır. *Âsar*'da verilen bilgilere göre, Şeyh Ali'den sonra çocukları ve torunları da Kadiriyye Tarikatı'nı sürdürmüşlerdir. Şeyh Ali'nin torunlarından Şeyh Süleyman, halkın isteği üzerine bir ara çeşitli nedenlerle boş kalan Hakkâri Beyliğine getirilir. Bir süre Hakkâri ve yöresini yönetir. Ancak Abbâsî soyundan olduğunu iddia eden bir aşiret reisi, beyliğin iade edilmesini istemesi üzerine dünya makâmında gözü olmayan Şeyh Süleyman beyliği bırakır. (Muştak Baba, vr. 137 ; Gündüğü, 1992, 7-8). Şeyh Süleyman'ın yaşı kırka geldiği halde çocuğu olmaz. Bu yaştan sonra Ali ve Mahmûd adlarında iki oğlu olur. (Muştak Baba, vr. 139; Gündüğü, 1992, 7-8). *Âsar* adlı eserde yer alan bilgilerden, Şeyh Süleyman'ın tarikat şeyhi olduğu ve kendisinden sonra posta küçük oğlu Şeyh Mahmud'un oturduğu anlaşılmaktadır. (Muştak Baba, vr. 139; Gündüğü, 1992, 8).

Büyük ihtimalle Çatak'tan beylik görevi için Hakkâri'ye giden Şeyh Süleyman, ömrünün sonuna kadar orada yaşar ve orada vefât eder. Vefât tarihi bilinmemektedir.

1.7. Şeyh Osman

Abdulkadir Geylânî ve Şeyh Muhammed Tayyâr'ın torunlarından olduğu söylenir. Şimdiki Görentaşlı seyyidlerin dedelerindedir. Van'ın Çatak ilçesine bağlı Görentaş (Kayaboğaz) Köyü'nde doğmuş ve orada

vefât etmiştir. Doğum tarihi tam olarak bilinmeyen Şeyh Osman'nun 1200/1785 li yıllarda yani XIII/XIX. yüzyılda yaşadığını tahmin ediyoruz. Zira bu Zât'ın oğlu Şeyh Muhammed, Van'ın Gevaş ilçesinde bulunan Halime (Celme) Hatun mezarlığında medfûndur. Şeyh Muhammed'e ait mezar taşında şu yazı mevcuttur: ١٢٣١ مولانا ملا الشيخ محمد بن ملا عثمان سنة ١٢٣١ "Mevlânâ Molla eş-Şeyh Muhammed b. Molla Osman sene 1231" (Gevaş Halime Hatun Kabristan'ındaki mezar taşı; Abdulkadir Görentaş'ın anlattıkları). Şeyh Osman'ın oğlu 1231/1816 yılında vefât ettiğine göre, kendisi 1200/1785 yıllarında hayatta olmalıdır. Bu da yukarıda ifade ettiğimiz gibi, Şeyh Osman'ın XIII/XIX. yüzyılda yaşadığı şeklindeki tahminimizi doğrulamaktadır.

Şeyh Osman Görentaş'ta vefât etmiş, kabri şimdiki Görentaş Köyü'nün alt kısmında, Muhammed Tayyâr kümbetinin de bulunduğu köy mezarlığındadır. (A. Görentaş'ın anlattıkları).⁵

Şeyh Ahmed b. İbrahim el-Kadirî'nin, Seyyid Muhammed Tahir b. Muhammed Emin'e verdiği icâzetnâmenin soy silsilesi kısmına ve Abdulkadir Görentaş'ın anlattıklarına göre Şeyh Osman'ın iki oğlu vardı. (A. Görentaş'ın anlattıkları).

1. Şeyh Muhammed: 1231/1816 tarihinde vefât etmiştir. Kabri Gevaş'ta bulunan Halime Hatun mezarlığındadır.

2. Şeyh Abdulhadi: Bu da Molla Abdulhadi-i Serkesk (Yeşil Başlı Molla Hadi) diye bilinen Zât olup, âlim ve mutasavvıf bir kimse idi. Kabri, Görentaş mezarlığındadır. Şeyh Osman, Kadirî Tarîkatı'na mansup ve bu tarîkatın mürşidi bir Zât idi (İcâzetnâme, İdiz, 2000).

1.8. Şeyh Muhammed b. Molla Osman

Yukarıda anlatığımız Şeyh Osman'ın oğludur. Doğum tarihi bilinmemektedir. Van'ın Gevaş ilçesinde bulunan kabrinin mezar taşında, vefât tarihinin 1231/1816 olarak yazıldığını belirtmiştik. (Bkz. Gevaş Halime Hatun Kabristan'ındaki mezar taşı). İlk eğitimini, âlim biri olan babası Şeyh Osman'ın yanında tamamladığını tahmin ettiğimiz Şeyh Muhammed, büyük bir ihtimalle tasavvufî eğitimini de babasının yanında tamamlayarak olgunlaşmıştır. Sülalelerinin hepsi Kadirî olduklarına göre, kendisi de büyük bir ihtimalle Kadirî idi (İdiz, 2000, 51-52).

Van'ın Gevaş ilçesinde bulunan ve yukarıda aktardığımız mezar taşındaki "Mevlânâ Molla Şeyh Muhammed" ifadelerinden, kesin olmamakla beraber bir takım sonuçlar çıkarılabilir. Şöyleki; bilindiği gibi "Mevlânâ" terimi, tasavvufî çevrelerde, özellikle mürîdler tarafından, şeyhleri için sıkça kullanılan bir terimdir. Şeyh Muhammed'in mezar taşında yer alan "Mevlânâ" sözcüğünden hareketle, bu Zât'ın, tarikat şeyhi olduğu ve mezar taşına mürîdlerince yazıldığı söylenebilir. Yine mezar taşında yazılmış olan "eş-Şeyh" sözcüğü de bunu desteklemektedir. Ayrıca, mezar taşındaki "molla" kelimesi, bu Zât'ın zâhirî ilimlerde de âlim olduğu anlamını taşır. Çünkü geleneğe göre bu yörede, okumuş âlim kimselere "molla" denilmektedir. Eğer mezar taşına yazılan bu ünvanlar gerçekse, Şeyh Muhammed'in, tarikat şeyhi ve zâhirî ilimlerde de âlim olduğu sonucuna varılabilir (İdiz, 2000, 51-52).

Yine Şeyh Muhammed'in vefât tarihi, 1231/1816 olduğuna göre, hicri 1200 yıllarında yaşıyordu ve büyük ihtimalle Muştak Baba'nın Âsar'ında bahsettiği es-Seyyid Muhammed, bu Zâttır.⁶

1.9. Şeyh Ahmed Müznibîn

Şeyh Ahmed de Görentaş âilesindedir. Tam ismi, Seyyid Ahmed b. Abdulğani b. Abdulhadi'dir. Doğum ve ölüm tarihleri kesin olarak bilinmemekle beraber, elimizdeki icâzetnâmesinde, icâzetnameyi 1317/1899 tarihinde aldığı belirtilmektedir. Bu da Ahmed el-Müznibîn'nin XIV/XX. yüzyılda yaşadığını göstermektedir (Seyyid Ahmed, icâzetnâme).

İlk eğitimini, Kadiriyye Tarîkatı'nın önde gelen zevatının yer aldığı âile ocağında ve büyük ihtimalle babasının yanında alan Şeyh Ahmed, zâhirî ilimlerin yanında, bâtinî ilimlere de önem vermiş ve o zaman Hama'da bulunan Murtezaiyye Tekkesi'ne giderek, tekke şeyhi olan Şeyh Muhammed Murtezâ'nın mürîdi olmuştur. Burada Kadiriyye Tarîkatı'nın inceliklerini öğrenerek olgunluğa eren Şeyh Ahmed, Muhammed Murtezâ'dan 1317/1899 yılında Kadiriyye Tarîkatı'ndan icâzetnâme ve hilâfet almıştır. Bunu, Şeyh Ahmed'in Murtezaiyye Tekkesi şeyhi Muhammed Murtezâ'dan aldığı icâzetnâmenin son kısmında yer alan şu bilgilerden anlıyoruz: ١٣١٧ رمضان في ٢٧ المحمية في نكية المرتضا عية القادرية بحماه المحمية في ٢٧ رمضان ١٣١٧ "Şüphesizki bu icaze-i şerife, korunmuş olan Hamâ'da bulunan, Kadirî Murtezâiyye Tekkesi'nde 27 Ramazan 1317'de tamamlandı." (Seyyid Ahmed, icâzetnâme).

⁵ Şeyh Muhammed Tayyâr'ın torunlarından.

⁶ Şeyh Muhammed hicri 1231 yılında vefât etmiştir. Muştak Baba'nın Süleymaniye Kütüphanesinde bulunan eserinin sonunda vefât tarihi olarak hicri 1247 yılı kayıtlıdır. Bu da ikisinin muassır olduğunu göstermekte ve Muştak Baba'nın bahsettiği şahsın, Şeyh Muhammed olduğu yönündeki tahminimizi desteklemektedir (Bkz Muştak Baba, vr. 136-137; Gündoğdu, 1992, 6).

Gevaş'taki Halime Hatun Mezarlığı'nda medfun olan Şeyh Abdulğani, Şeyh Ahmed'in babasıdır. Babasının mezar taşında, ölüm tarihi olarak 1281/1864 tarihi yazılıdır.

Şeyh Ahmed, İstanbul'da vefât etmiş ve kabri Eyyüp Sultan Mezarlığındadır. (Eyyüp Sultan'daki Kabrinin Tapusu). Şeyh Ahmed el-Müznib'in Gevaş'da bulunan öz torunlarından elde ettiğimiz bilgilere göre, Abdullatif, Abdulbari, Abdulhadi, Alaattin, Abdulğani isimlerinde beş oğlu vardı. (A. Kadir-M.Görentaş'ın anlattıkları).⁷

1.10. Şeyh Muhammed Kuralkan Efendi

Kuralkan âilesi Hindistan'dan Van'a göçen ve bu yüzden de kendilerine Hindibabalar denilen sülaleye mensubturlar. Âilenin bilinen en eski temsilcisi, Hindî Baba olarak şöhret bulan Numan Efendi olup, 1698-1766 yılları arasında yaşamıştır. Onun oğlu Sabit Efendi (öl.1803) ve Onun oğlu Mehmet Sabit Efendi (öl.1847)'dir. Mehmet Sabit Efendi'nin iki oğlu Mustafa ve Hamit Efendilerdir. Âile Mustafa Efendi zamanında Van'a gelmiştir (Talay, 1998, 91-92).

Muhammed Efendi'nin babasının ismi, Şeyh Ömer dir. İlk tahsiline babasının yanında başlayan Şeyh Muhammed, zâhiri ilimlerin yanısıra bâtinî ilimlerde de kemâle ermiştir. Tasavvufta kemale eren ve Kadiri Tarikatı'nda icâzet alan Muhammed, (Osmanlı Arşivleri, no: 374-41) şimdi harap olan Van Kalesi'nin güney cephesindeki köşesinde bulunan Hindi Baba Tekkesi'nin son postnişini idi. (Talay, 1998, 92). Bildiğimiz tek oğlu Ahmed Kuralkan'dır. Ahmed Kuralkan, Yeni Yurt, Van, Van Sesi gibi zamanın gazetelerinde köşe yazarlığı yapmıştır (Talay, 1998, 92).

1.11. Şeyh Muhammed Cinâr

Van'ın Gevaş İlçesi'nin Elmalı (Tağ-i jûri) Mahallesinde doğmuştur. Molla Hasan (öl,1232/1817)'in oğludur. Âilesinin Arbistan'dan, cihâd maksadıyla Anadolu'ya geldiği söylenmektedir. Molla Hasan Gevaş'ın Elmalı Mahallesi'ne yerleşmiştir. Böylece âile, burada çoğalıp, günümüze kadar ulaşmıştır. Torunları hala aynı mahallede mukîmdirler. (Abdulbari Gözegir Faruk Orbay'ın anlattıkları).⁸ Doğum ve vefât tarihleri kesin olarak bilinmemektedir.

Gevaş'ın Elmalı Mahallesi'ne gelip yerleşen Molla Hasan, zâhiri ilimlerde âlim olduğu gibi, takvâsıyla da çevresinin beğenisini kazanmış Allah ehli bir insan idi. (A.Gözegir'in anlattıkları).

İlk tahsilini âlim bir zât olan babasının yanında almış olma ihtimali bulunan Şeyh Muhammed Cinar, kendisini daha iyi yetiştirmek üzere kardeşi Abdullah ile birlikte Bahçesaray (Müküs)'da bulunan "Mir Hasan-ı Velî Medresesine" gider. Daha sonra Irak'ın bir köyü olan Birüfgân'da bulunan Şeyh Nureddin'e intisab etmek üzere, Birüfgân'a gider. Şeyh Nureddin'in yanında kalarak Kadiri Tarikatı'nın inceliklerini öğrenir ve kemâle erer. (İhsan Ağbaş-F. Orbay'ın anlattıkları).⁹

Bir müddet Birüfgân'da kalan Şeyh Muhammed, Şeyh Nureddin'den Kadiryeye ve Nakşibendiyye tarikatlarından hilâfet alır. Memleketi olan Van'ın Gevaş ilçesine gelerek, şimdiki ismi Elmalı, (eski ismi Tağ-i jûri) olan mahallede; hala hayatta olan emekli imam Abdulbari Gözegir'in eski evlerinin yanında halen kalıntıları bulunan bir evi dergâh haline getirerek orada irşâd görevine başlar. Gevaş'da halen kerâmetleri anlatılmaktadır (F. Orbay-İ.Ağbaş-A. Gözegir'in anlattıkları).

Şeyh Muhammed, Gevaş'ın Elmalı mahallesi'nde vefât etmiş kabri aynı mahallenin yine kendi ismiyle anılan Şeyh Muhammed Cinâr mezarlığındadır. Etrafı taşlarla örülmüş olan Şeyh Muhammed'in baş ucunda veya başka bir yerde onun vefât tarihini bildiren herhangi bir yazılı taş mevcut değildir. Ancak yine aynı mezarlıkta bulunan babası Molla Hsan'a ait kabrin baş ucunda bulunan mezar taşında şu yazı yer almaktadır: ۱۲۳۲ ملاً حسن بن ملاً عيسى "Molla Hasan b. Molla Îsâ 1232" Şeyh Muhammed'in şeyhi olan Şeyh Nureddin de 1267/1850 yılında vefât ettiğine göre; (Evliyalar Ansiklopedisi, 1992, IX, 362) Şeyh Muhammed, 1800 ile 1900 yılları arasında yani XIX/XX. yüzyılda yaşamıştır, denilebilir. Kabri halen ziyaret edilmektedir.

Şeyh Muhammed'in biri erkek dört çocuğu vardı. Bunlar: Şeyh Hüseyin, Vethâ Hanım, Piruze hanım. Diğerinin ismi bilinmemektedir (A.Gözegir'in anlattıkları).

1.12. Şeyh Hüseyin

Yukarıda hakkında bilgi varmaya çalıştığımız Şeyh Muhammed Cinâr'ın oğludur. Van'ın Gevaş İlçesi'nin Elmalı (Tağ-i jûri) Mahallesi'nde doğmuş, doğum ve ölüm tarihi kesin olarak bilinmemektedir.

⁷ Şeyh Ahmed'in Vandaki torunları.

⁸ İkisi de Şeyh Muhammed'in Torunlarındandır.

⁹ İkisi de Şeyh Muhammed'in Torunlarındandır.

Asıl ismi, Şeyh Hüseyin b. Şeyh Muhammed Cinâr b. Molla Hasan b. Molla Îsâ'dır (Dedesinin mezar taşındaki bilgiler; F. Orbay-A. Gözegir-İ. Ağbaş'ın anlattıkları).

İlk tahsiline babası Şeyh Muhammed'in yanında başlayan Şeyh Hüseyin, babası gibi sonraları Bahçesaray (Müküs)'a gidip, "Mir Hasn-ı Velî Medresesi'nde" eğitimine devam eder. İlk tasavvuvî eğitimini babası Şeyh Muhammed'den alan Şeyh Hüseyin, babası gibi tarıkata girmek üzere Irak'da bulunan Birüfgân'a gider. Ancak bu sefer babasının şeyhi olan Şeyh Nureddin vefât etmiştir. Onun yerine Şeyh Abdulkahhar'a intisab ederek Kadirî Tarikatı'nda yol almağa başlar. Bir müddet Şeyh Abdulkahhar'ın yanında manevî eğitim gören Şeyh Hüseyin, hilâfet alarak Gevaş'a döner. O da babası gibi, Elmalı Mahallesi'nde bulunan, sonraları torunu M.Salih Ağbaş'a kalan ve halen yıkıntıları bulunan evini dergâh haline getirir. Bu dergâhta Kadirî Tarikatı verilir, Salı-Perşembe geceleri zikir yapılır ve çorba içilirdi. Bu yolda hayatının sonuna kadar hizmet veren Şeyh Hüseyin, yine burada vefât eder. Kabri Elmalı Mahallesi'nde bulunan, Şeyh Muhammed Cinâr Mezarlığı'nda ve babasının yanındadır. (F. Orbay-A. Gözegir-İ. Ağbaş'ın anlattıkları). Şeyh Hüseyin'in Halid, Mücahid, Hasan ve Abdulkahhar isimlerinde dört oğlu vardı (F. Orbay-İ. Ağbaş'ın anlattıkları).

2. Nakşibendiyye Tarikatı

Van ve Anadolu topraklarında yaygın olan tarikatlardan birisi de Nakşibediyyedir. Bu tarikat, Şeyh Bahâuddîn Nakşibend (ö.791/1389) tarafından kurulmuştur (Molla Cami, 1981, 717; Ali b. Hüseyin, 1983, 66-67; Gümüşhânevi, 1978, 376-377; Algar, 1991, IV, 458-459; Kara,1990, I, 24).

Bazı kaynaklar, Nakşibendiliğin Doğu Anadolu'da ilk olarak XIII/XIX. yüzyılın başında Mevlânâ Halid Bağdâdî (ö.1242/1826) ile başladığını iddia etseler de, (Bkz. Popoviç- Veinstein, 2004, 441) bu bilgi doğru değildir. Zira Nakşibendilik Halid Bağdâdî'den en az iki yüz yıl önce bölgede görülmektedir. Zira Şâh Abbâs, 1603 yılında Urumiye'yi Osmanlıdan ayırıp Safevi Devleti'ne ilhak edince, burada bulunan Nakşibendî şeyhi Şeyh Mahmûd Urmevî (öl.1048/1638), (Bkz. Naîmâ, 1968, III, 1429-1432; Uzunçarşılı, 1988, III/I, 204-205 (1 numaralı Dip not); Tenik, 2015, 85). Urumiye'den ayrılarak Diyarbakır'a gelip yerleşmiştir (Naîmâ, 1968, III, 1429; Tenik, 2015, 84). Naîmâ'nın verdiği bu bilgiye göre Hakkârî ve Van'ın hemen yanı başında bulunan Urumiye'de Nakşibendiyye Tarikatı'nın güçlü bir şekilde faaliyet gösterdiği ve etkisinin, Van havzasını da kapladığı görülmektedir. Diyarbakır'a yerleşip, "Rûmiye Şeyhi" olarak şöhret bulan Şeyh Mahmud, daha çok Şeyh Aziz olarak tanınmıştır. Dört yüz bin kadar müridi olduğu ifade edilen Şeyh Mahmûd'u Tebriz, Revân, Erzurum, Musul, Reha ve Van'dan birçok kişi görmeye ve kendisine mürid olmaya gelirdi. Naîmâ'nın verdiği bilgilerden Şeyh Mahmûd'un Van'da önemli bir tekkesi olduğu ve bu tekkenin başında (Naîmâ, 1968, III, 1429-1432; Algar, 2007, 271; Tenik, 2015, 85; Kavak, 150-155) halifesi Vanlı Kara Abdullah (Naîmâ, 1968, III, 1429-1432; Tosun, 2013, 281; Algar, 2007, 277; Ceyhan, 2015, 636) adında bir Zât'ın bulunduğu anlaşılmaktadır. Ancak kaynaklarda bu Zât hakkında bilgi mevcut değildir.

Böylece Nakşibendiliğin daha XVII. yüzyılda Van'da temsil edildiği görülmektedir. Hâlidiliğin bölgede yayılışı ise bundan iki yüzyıl sonradır. Ancak Şeyh Mahmud Urmevî ile gelen bu Nakşî kol, zamanla etkisini yitirmiştir. Bunun yanında başka kollardan Nakşîliğin Van'da devam ettiği söylenebilir. Nitekim 1245/1826 yılında Gavz-i Hizânî olarak bilinen Şeyh Sibğatullah Arvâsî'nin Hakkârî'ye gidip Şeyh Tâhâ'ya intisap etmeden önce Van'da, Seyyid Muhyiddin Sohrî (öl.?) adında Nakşî bir şeyhe intisap ettiği *Minah* adlı eserde kayıtlıdır. Kaynaklara göre Seyyid Muhyiddin, Abdullah Dehlevî'nin halifesi olan Derviş Muhammed'in halifesidir (Ölekî, 1982, 10; İslâm Alimleri Ansiklopedisi, XVIII, 212; Kuku-Arvâsî, 143; Tenik, 2015, 121). Bu da Halidiyye'den önce de Van'da Nakşibendiliğin var olduğunu gösteren başka bir delildir.

Yukarıda da belirttiğimiz gibi, Nakşibendilik var olmakla beraber, bölgede daha çok Kadirilik hâkim konumdadır (Algar, 2007, 376). Bölgede var olan Kadirî hakimiyeti, Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî (öl.1242/1827) ile Nakşibendiyye Tarikatı lehine değişmeye başlamıştır. Hâlid Bağdâdî, bölgenin önde gelen Kâdirî şeyhlerinden Şeyh Abdullah Nehrî ile Berzencî ailesinin "Sergulû" koluna mensûb Kadirî şeyhi Şeyh Ahmed Serdâr gibi zâtların Nakşibendiyye Tarikatına geçmelerini sağlamıştır. (Tenik, 2015, 85). Aynı zamanda müderris olan Hâlid Bağdâdî, medrese ve âlimlerle de sıcak ilişkiler kurmuş, tekke ile medreseyi bir arada sürdürmüştür. Bu da medrese âlimlerinin Hâlidiliğe sıcak bakmalarına ve önde gelen medrese âlimlerinin Hâlidiliğe geçmelerine yol açmıştır. Meşhûr fıkıh âlimi İbn Âbidîn (öl.1836), (Tenik, 2015, 89), *Rûhu'l-meânî* yazarı Alûsî ve II. Mahmud'un şeyhulislâmı Mekkizâde Âsım Efendi buna örnek verilebilir. (Tenik, 2015, 100). Böylece Hâlidilik güçlenmiştir. Öyle ki Nakşibendiyye'nin Hâlidîyye Kolu, XIII/XIX. yüzyılda İslâm dünyasının en yaygın tarikatı olmuştur. Özellikle yeniçeri ocağının kaldırılması ve Bektaşî tekkelerinin kapatılması sırasında, Bektaşî dergâhlarına Nakşî Hâlidî şeyhlerin tayin edilmesi, devlet ricâliyle sultanların da bu tarıkata ilgi duyması, Hâlidiliğin önemini artırmıştır (H. Yılmaz, 1994, 259-260).

Hâlidiliğin doğu bölgelerinde yayılması ise Hâlid-i Bağdadî'nin halifesi olan Tâhâ-ı Hakkârî (ö.1260/1853) ile olmuştur. Tâhâ Hakkârî'nin irşâd alanı Hakkârîyle birlikte Van'ı da kapsamaktaydı (H. Yılmaz, 1994, 147; Tenik, 2015, 120; Evliyalara Ansiklopedisi, 1992, XI, 405-406). Hakkârî'nin Nehri Beldesini merkez alan Hâlidilik, buradan Tâhâ Hakkârî'nin halifeleri vasıtasıyla Van başta olmak üzere bölgede yayılmıştır. Bu yayılmada başı Arvâsî ailesi çekmiştir. Arvâsî sülalesinden Seyyid Muhammed (Sibğatullah Arvâsî ile Seyyid Fehim Arvâsî'nin amcaları), Hakkârî'ye gidip Tâhâ Hakkârî'ye intisab etmiş, ardından da Van'ın Başkale ilçesine yerleşerek irşâd görevini yürütmüştür (Tenik, 2015, 119-121; Uyan, 1983, II, 774-775).

Böylece Van ve etrafında yayılmaya başlayan Hâlidiliğin bu bölgede asıl yayılması ise Seyyid Fehim Arvâsî vasıtasıyla olmuştur. Tâhâ Hakkârî'den icâzet alan Fehim Arvâsî, Şeyhinin emriyle Van'ın bir ilçesi olan Müküs (Bahçesaray)'ün Arvâs Köyüne yerleşmiştir. Şeyhi tarafından aynı zamanda Van bölgesinde Hâlidiliği yaymakla da görevlendirilmiştir. Yılda birkaç defa Van'a uğrayan Fehim Arvâsî, Van civarında Hâlidiliği yaymıştır. Fehim Arvâsî'den sonra bölgede irşâd görevini oğlu ve halifesi Muhammed Emin (öl.1318/1900) yürütmüş, o da vefât edince bu görevi Fehim Arvâsî'nin bir diğer halifesi olan Abdülhakim Arvâsî sürdürmüştür. Abdülhakim Arvâsî'nin tek halifesi olan Muhammed Sıddık Van ve çevresinde irşâd faaliyetlerini sürdürmüş ancak erken yaşta Ermeniler tarafından şehit edilmiştir (Tenik, 2015, 121). Abdülhakim Arvâsî'nin başka halifesi olmadığı için bu kol, Abdülhakim Arvâsî'nin vefâtıyla son bulmuştur.

Tâhâ Hakkârî'nin bir diğer halifesi ve Fehim Arvâsî'nin aynı zamanda amcası oğlu olan Sibğatullah Arvâsî ile Bitlis ve civarında Hâlidilik sürmüştür. Bitlis'in Hizan İlçesinin Gayda Köyü'ne yerleşen Sibğatullah Arvâsî, burada Gavs-ı Hizânî diye şöret bulmuştur. Vefâtından sonra bu yolu halifesi Abdurrahman Tâğî (öl.1304/1886), ondan sonra Şeyh Fetullah Verkanîsî (öl.1317/1899), Şeyh Muhammed Ziyauddîn Nûrşinî (öl.1342/1923), Ahmed Haznevî (öl.1369/1949), Abdülhakim Bilvanîsî (öl.1972), Şeyh Muhaammed Raşid (Menzil Şeyhi öl.1993), Şeyh Abdbaki Hüseyinî ile günümüzde devam etmektedir (Pakiş, 1982, 167-168; Hanî, ts., 32-33; Nakşibendi Şeyhlerinin Mukaddes Sözlere, 1983, 589-590; Meyan, 1970, 392-331; Evliyalara Ansiklopedisi, 1992, I, 165; Tenik, 2015, 119-148).

Bu kısa girişten sonra Van'da faaliyet göstermiş belli başlı şeyhleri kısaca anlatmaya geçebiliriz.

2.1. Seyyid Muhyiddin

Seyyid Muhyiddin'in ismine, kaynaklarda, Seyyid Sibğatullah Arvâsî'nin ilk müşidi olarak rastlıyoruz. Doğum ve ölüm tarihleri bilinmemektedir. Ancak bazı kaynaklar Seyyid Sibğatullah Arvâsî'nin, 1245/1829 tarihinde Van'da bulunan Şeyh Muhyiddin'in sohbetlerine katıldığını ve ondan tarikat aldığını aktarmaktadırlar (Öleki, 1982, Tenik, 2015, 121). Bu bilgiye dayanarak, Seyyid Muhyiddin'in 1245/1829 tarihlerinde yaşadığını söyleyebiliriz.

Seyyid Muhyiddin, iyi bir eğitim gördükten sonra, Abdullah Dehlevî'nin halifelerinden Derviş Muhammed'e (?) giderek, Nakşibendiyye Tarikatı'ndan icâzet ve hilâfet alır. Daha sonra Van'a dönen Seyyid Muhyiddin, burada Nakşibendi Tarikatı'nı yaymaya ve talebe yetiştirmeye başlar (İslâm Alimleri Ansiklopedisi, XVII, 212; Arasî-Kuku, 143; Öleki, 1982, 10).

2.2. Şeyh Molla Muhammed

Kendisi, Arvâsî âilesinden olup, Kadiriyye Tarikatı'nın müşidlerinden ve "Kutub" ünvanı almış olan, Seyyid Abdurrahman Kutub'un oğludur. Büyük ihtimalle ilk eğitimini ailesinde ve babasının yanında almıştır. Şeyh Molla Muhammed, daha sonraları Van'ın Başkale ilçesine yerleşmiş ve nesli burada çoğalmıştır. Babasından Kadirî ve Çeştî yolunda eğitim almıştır. Ardından Seyyid Tâhâ Hakkârî'nin sohbetlerinde bulunmuş Nakşibendiyye Tarikatı'ndan da icâzet almıştır. Aynı zamanda zâhirî ilimlerinde de ilerlemiştir (Uyan, 1983, II, 774-775; Arvâsî-Kuku, 158).

Şeyh Molla Muhammed'in doğumu ve ölümü hakkında bir bilgiye rastlayamadık. Ancak, Fehim-i Arvâsî, 1241/1825 ile 1313/1895 yılları arasında yaşadığına ve bu amcası ile buluştuğuna göre, Molla Muhammed'de bu yıllarda hayatta olduğu söylenebilir.

2.3. Şeyh Fehim Arvâsî

İsmi Şeyh Fehim b. Abdulhamîd b. Abdurrahman Kutub'tur (Asım, Özel Baskı, 24). Van'ın Bahçesaray (Müküs) ilçesinin Arvâs Köyü'nde 1241/1825 yılında dünyaya gelmiştir (Asım, 25; İkinci, 2017, 32). 1313/1895 yılında yine aynı yerde vefât etmiş, mezarı, Arvâs Köyü'ndeki tarihi mezarlıktadır (Van Vilayet Salnamesi 1315, 1995, 79; Asım, 24; Bursalı, 1992, 463; Talay, 1998, 210; Van Kütüğü, 1992, 177-178; Tenik, 2015, 120; İkinci, 2017, 35; Kavak, 121). Babasının ismi, Abdulhamid, annesinin ismi Emine'dir. "Hazret-i Şeyh", "allame" gibi lakapları vardır. "Arvâsî" denmekle meşhur olmuştur (İkinci, 2017, 31).

Daha küçük yaşlarda ilim tahsiline başlayan Fehim Arvâsî, “Mir Hasan-ı Velî Medresesi’nde” ilim tahsiline devam etmiştir. Burada temel dini ilimleri öğrenen Fehim Arvâsî daha sonra, ilim tahsiline devam etmek üzere, Cizre’ye gidip, Mevlânâ Hâlid Bağdadî’nin halifelerinden Şeyh Hâlid Cezirî’nin ders halkasına dâhil olmuş ve eğitim almıştır. Fehim Arvâsî, ilim tahsilinden sonra amcası oğlu Şeyh Sıbğatullah Arvâsî vasıtasıyla, Tâhâ Hakkârî’ye intisab etmiş ve orada kemâle ermiştir (Uyan, 1983, II, s. 771; Evliyalar Ansiklopedisi, 1992, 150-151; Talay, 1998, 211; Kavak, 121-122; Ekinci, 2017, 32). Necib Fazıl’ın deyişiyle: “Pek genç yaşında Seyyid Tâhâ hazretlerini ziyarete giden bir kafiye katıldı ve mürsidinin huzuruna çıktı. Çıkış o çıkış; eriş o eriş...” (Kısakürek, 2012, 338).

Tâhâ Hakkârî’den icâzet almış olan Fehim Arvâsî, (Bursalı, 1992, 463; Evliyalar Ansiklopedisi, 1992, 155-56; Kavak, 122) Van ve çevresini irşâd etmekle vazifelendirilmiştir. Fehim Arvâsî, Hacı Bekir Bey tarafından Van’ın Şabaniye Mahallesi’nde kendisi için yaptırılan ve hala faaliyet göstermekte olan câmi ve yanındaki evde irşat görevini sürdürmüştür. Fehim Arvâsî’nin bu ders halkasında birçok âlim ve gönül ehli insan yetişmiştir. Van’da Sofu Baba olarak bilinen ve halen adına bir câmi bulunan Zât da bu külliyyede, Fehim Arvâsî’nin sohbetlerinde yetişenlerdendir (Tenik, 2015, 120; Meyan, 1970, 331-333; Evliyalar Ansiklopedisi, 1992, VI, 164; Arvâsî-Kuku, 150-152).

Fehim Arvâsî’nin baba ve dedeleri, Kadiriyye Tarikatı’nın yürütücüsü idiler. Sıbğatullah Arvâsî’den sonra Nakşibendiliği sülalede yayayan ikinci kişi Fehim Arvâsî olmuştur. Aynı zamanda Hâlidiliğin Van’daki ilk temsilcisidir.

Zâhirî ilimlerde döneminin önde gelen âlimlerinden olan Fehim Arvesî, (Âsım, 207). Nakşibendiyye, Kadiriyye, Çeştiyye, Kübreviyye ve Sühreverdiyye tarikatlarından da icâzetli idi. (Öleki, 1982, 11; *Evliyalar Ansiklopedisi*, 1992, X, 404). Ancak o, daha çok Nakşibendiyye Tarikatı’nı anlatmış ve yaymıştır (Talay, 1998, 211; Uyan, 1983, II, 772).

Önemli halifeler yetiştirmiş olan Fehim Arvâsî’den sonra posta oğlu ve halifesi Şeyh Muhammed Emin Arvâsî geçmiştir.

2.4. Şeyh Muhammed Emin Arvâsî

Fehim Arvâsî’nin ikinci oğludur. 1284/1867 yılında Arvâs’da doğmuş ve 1316/1898 yılında hac seferinde iken Tûr-i Sinâ’da vefât etmiştir (Uyan, 1983, II, 812; Evliyalar Ansiklopedisi, 1992, VIII, 391).

Daha küçük yaşta iken tahsile başlamış olan Arvâsî, Arvâs Medrese’sinde meşhur müderris Molla Muhammed Merhum’un yanında okumuştur. Mantık ilmini babasının icâzet verdiği talebelerinden Molla Mahmud Sûrî’den; diğer ilimleri Şeyh Fehim’den okuyarak allame sıfatıyla şöhret bulmuştur. Aynı zamanda babasının terbiyesi altında tasavvufta da eğitim gören Şeyh Muhammed Emin, babasından Nakşibendiyye Tarikatı’ndan hilâfet almıştır. (Evliyalar Ansiklopedisi, 1992, VIII, 391) 1313/1895’te babası Fehim Arvâsî’nin vefât ı üzerine posta geçmiştir (Uyan, 1983, II, 813-814).

Aynı zamanda müderris olan Şeyh Muhammed Emin’in bilinen iki eseri vardır. (Âsım, 207). Bunlar:

1. Akaidle ilgili bir kitap: Bu eser basılmamıştır.
2. Peygamberlerin âleme rahmet olmaları ve Nakşibendi yolunun üstünlüğünü anlatan bir risâle: Bu da basılmamıştır (Uyan, 1983, II, 812; Evliyalar Ansiklopedisi, 1992, VIII, 393).

2.5. Halife Mustafa

Halife Mustafa da Arvâsî sülalesindedir. Babası, Abdurrahman Kutub’un torunlarından Muhyiddin Efendi’dir. Kendisi de meşhur Abdulkim Arvâsî’nin babasıdır (Meyan, 1970, 290; Ekinci, 2017, 21; Evliyalar Ansiklopedisi, 1992, VI, 403).

Zâhirî ve bâtnî ilim sahibi olduğu belirtilen Halife Mustafa’nın doğum ve ölüm tarihleri bilinmemektedir. Ancak, en büyük oğlu olan Abdulkim Arvâsî, 1281/1865’de doğduğuna göre, kendisi bu dönemde hayatta idi. (Evliyalar Ansiklopedisi, 1992, I, 310; Meyan, 1970, 290).

Halife Mustafa, Tâhâ Hakkârî’nin oğlu Şeyh Übeydullah’ın halifesidir. Onun yanında Nakşibendiyye yolunun inceliklerini öğrenmiş ve ondan hilâfet almıştır. Vefât edinceye kadar bu yolda hizmet vermiştir (Evliyalar Ansiklopedisi, 1992, I, 310; Meyan, 1970, 290; Ekinci, 2017, 15; Arvâsî-Kuku, 159-165).

Halife Mustafa, Nehri’den Başkale’ye dönerken Yüksekova (Gever)’nin Şakitan (Sakitân) köyünde rahatsızlanarak vefât etmiştir. Kabri Şakitan Köyü mezarlığındadır (Ekinci, 2017, 20).

2.6. Şeyh Abdulkim Arvâsî

Yukarıda hakkında bilgi vermeye çalıştığımız Halife Mustafa’nın oğludur. 1276/1860 yılında Van’ın Başkale İlçesi’nde doğmuş, (Ekinci, 2017, 15) 1362/1943 yılında Ankara’da vefât etmiştir. Doğum tarihinin 1281/1865 olduğunu söyleyenler de olmuştur (Kısakürek, 1993, 327; Tenik, 2015, 130; Kavak, 149).

Abdulahkim Arvâsî, ilk bilgilerini yukarıda bahsettiğimiz gibi, Şeyh Ubeydullah Nehrî'nin halifesi olan babasından almıştır (Ekinci, 2015, 15). Van'ın Bahçesaray (Müküs) İlçesi'nde bulunan büyük âlimlerden Arap ve Fars dili, mantık, münazara, kelâm, ilahi ve tabii hikmet, fen ve matematik, hadîs, fıkıh ve tasavvuf dersleri almıştır (Azamat, 1988, I, 211; Tenik, 2015, 131; Kavak, 149; Evliyalar Ansiklopedisi, I, 311).

Şeyh Abdulahkim 1295/1878 yılında Fehim Arvâsî'nin huzuruna varıp, onun eğitim ve sohbetlerinde yetişmeye başlamış, böylece zâhirî ilimlerde icâzet aldıktan sonra, 1305/1888'de Nakşibendiyye Tarikatı'ndan da hilâfet ve icâzet almıştır (Albayrak, 1979, 160-164; Bursalı, 1992, 517-518; Ekinci, 2017, 15; Kavak, 149; Evliyalar Ansiklopedisi, 1992, I, 313-314). Ayrıca Mekke'de görüştüğü Şeyh Ziya Ma'sûm Müceddidî'den hilâfet almıştır (Ekinci, 2017, 15).

Şeyh Abdulahkim 1897 ve 1908 yıllarında iki defa hacca gitmiştir. (Ekinci, 2017, 15). Doğuda karışıklıklar baş göstermeye başlayınca (Tenik, 2015, 132) Şeyh Abdulahkim, âilesiyle İstanbul'a göç etmiştir. Daha sonra Gümüşsuyu Tepesi'ndeki Kaşgârî Dergâh'ın şeyhliği, imâmlığı, vaizliği ile görevlendirilmiştir. 5 Ağustos 1919'da Sultan Vahdettin tarafından Süleymaniye Medresesi'ne tasavvuf müderrisi olarak tayin edilmiştir (Meyan, 1970, I, 20-21; Albayrak, 1979, 160-164; Van Kütüğü, 1992, 178-179; Uyan, 1983, 143; Bursalı, 1992, 517-518; Azamat, 1988, I, 211; Talay, 1998, 205; Kavak, 150; Evliyalar Ansiklopedisi, 1992, I, 320). Şeyh Abdulahkim, 1919 yılında Kaşgari Dergâhı şeyhliğine de atanmış ve ailesiyle birlikte dergâhın harem dairesine yerleşmiştir (Ekinci, 2017, 15; Tenik, 2015, 134; Kavak, 150).

Hayatı boyunca en sıkıntılı devrelerde bile, talebe yetiştirmekten geri kalmayan Şeyh Abdulahkim, belki de çarpık yolda iken en güzel yola Allah'ın izni ile getirmeye yardımcı olduğu şahsiyetlerden birisi de Rahmetli N. Fazıl Kısakürek olmuştur. Hatta:

Sonsuzluk kervanı ardınızda ben,

Tek ayakla seken topal köpeğim, diye başlayan "sonsuzluk kervanı" şiirini şeyhi Abdulahkim Arvâsî ile tanıştıktan sonra yazmıştır (Talay, 1998, 205-206). Menemen olayıyla da alakalı görülen Abdulahkim Arvâsî, yargılanmış ardından beraat etmiştir." (Albayrak, 1979, 162).

Abdulahkim Arvâsî, hayatı boyunca birçok talebe yetiştirmiştir. Tek halifesi, Muhammed Sıddık Arvâsî idi. O da daha Şeyh Abdulahkim hayatta iken Ermeniler tarafından şehit edilmiştir (Uyan, 1983, I, 50-51; Ekinci, 2017, 162-163).

Şeyh Abdulahkim Arvâsî, Eylül 1943'de tutuklanarak İstanbul'dan İzmir'e götürülmüştür. Bir müddet gözetime alındıktan sonra Ankara'ya nakl edilmesine izin verilmiştir. Ankara'da on sekiz gün hasta yattıktan sonra, gitmeyi çok istediği İstanbul'a bir daha gitmemek üzere 1362/1943 tarihinde vefât etmiştir. Yakınları, hayatta iken gitmek istediği İstanbul'a cenazesini götürmek istemişlerse de buna bile izin verilmemiştir. Bunun üzerine Ankara'nın kuzeyinde bulunan Bağlum'a götürülerek defnedilmiştir (Kısakürek, 1993, 335-336; Albayrak, 1979, 160-164; Uyan, 1983, I, s. 43; Van Kütüğü, 1992, 178-179; Meyan, 1970, I, 20-21; Bursalı, 1992, 517-526; Evliyalar Ansiklopedisi, 1992, I, 310-314; Talay, 1998, 205-206; Meyan, 1983, 155-156; Azamat, 1988, I, 211). Abdulahkim Arvâsî, mürşidi Fehim Arvâsî'den Kübreviyye, Sühreverdiyye, Kadiriyye ve Çeştiyye tarikatları'ndan mezun idi (Azamat, 1988, I, 211; Talay, 1998, 205-206; Evliyalar Ansiklopedisi, 1992, I, 313-315).

İlim sahibi olan Şeyh Abdulahkim Arvâsî önemli eserler yazmıştır. O bu konuda dedeleri ve babalarından daha şanslı olmuştur. Zira, dedelerinin yazmış olduğu mükemmel eserlerin yer aldığı Arvâs Kütüphanesi, I. Dünya Savaşı sırasında Ermeniler tarafından yakılmış ve bize ulaşmaları böylece engellenmiştir. Ancak İstanbul'a varıp orada yaşayan Abdulahkim Arvâsî'nin eserleri, kütüphanelerde ve bazı yakınlarında saklı kalarak bize kadar ulaşmıştır. Tesbit ettiğimiz eserleri şunlardır: *Rabita-ı Şerife*, (Azamat, 1988, I, 211-212; Ekinci, 2017, 89). *Er-Riyâzü't-Tasavvufiyye*, (Azamat, 1988, I, 211-212; Meyan, 1983, 156-293; Bursalı, 1992, 523; Talay, 1998, 206-207; Kavak, 150; Evliyalar Ansiklopedisi, 1992, I, 334-335). *Tarikat-ı Nakşibendiyye Adabını Mübeyyin Mektub Sureti*, (Arvâsî, Süleymaniye Ktp., Tahir Ağa, Bl., 331/1), *Sahabe-i Kirâm*, (Meyan, 1983, 156-293; Ekinci, 2017, 91). *Ecdad-ı peygamberî*, (Meyan, 1970, 156-159; Ekinci, 2017, 90), Keşkül. (Arvâsî-Kuku, 122; Tenik, 2015, 135).

2.7. Şeyh Muhammed Sıddık Arvâsî

Fehim Arvâsî'nin oğludur. 1287/1870 yılında Van'ın Bahçesaray (Müküs) ilçesinin Arvâs Köyü'nde doğmuş, 1334/1916 yılında Van'ın Gürpınar İlçesi'nde vefât etmiştir (Talay, 1998, 185; Evliyalar Ansiklopedisi, 1992, IX, 109).

Şeyh Muhammed Sıddık, ilk bilgilerini babasından aldıktan sonra, babasının icâzetli talebelerinden olan ve Gevaş'da bulunan Molla Abdulcelil'e giderek bir müddet onun yanında okumuştur. Daha sonra yine babasının mürîdi Abdulahkim Arvâsî'den ilim tahsil etmek üzere Başkale'ye gitmiştir. Onun

sohbetlerinde ve terbiyesinde ilmini tamamlamıştır. Zâhirî ilimleri bitirdikten sonra artık kendisini tamamen tasavvufa vermiştir. Nihayet Abdulhakim Arvâsî'den hilâfet almıştır. İrşâd için önce Arvâs'a giden Muhammed Sıddık, sonraları şeyhinin emri ile Van müftülüğünü kabul etmiştir (Evlilyalar Ansiklopedisi, 1992, IX, 109; Talay, 1998, 185).

Şeyh Muhammed Sıddık, Van'da müftü iken I. Dünya savaşı patlak vermiştir. Van'ın Gürpınar İlçesi'ne bağlı Yukarıkaymaz (Mijingir) Köyü'nde, Mijingir suyu kenarında abdest alırken Ermeniler tarafından 1334/1916 yılında şehit edilmiştir. Yukarıkaymaz Köyü'ne medfûndur (Uyan, 1983, II, 815-816; Van Kütüğü, 1992, 203; Evlilyalar Ansiklopedisi, 1992, IX, s. 111; Talay, 1998,185).

2.8. Şeyh Şefik Arvâsî

1301/1884 yılında Van'ın Müküs (Bahçesaray) ilçesinin Arvâs Köyü'nde dünyaya gelmiştir. Küçük yaşta başladığı ilim tahsilini ağabeyi Abdulğaffar'ın yanında sürdüren Arvâsî, daha sonra dönemin önde gelen âlimlerinden ders alarak tahsilini devam ettirmiştir. En son medrese ve tekkeyi bir arada barındıran Hâlidî tekkelerinden Bitlis'in Ohin Medresesi'nde zâhirî ilimleri tamamlayarak Şeyh Alauddîn'den ilim icâzeti almıştır (Kavak, 160).

İstanbul Fatih Medreseleri imtihanına katılarak oranın ilmiye sınıfında yer alan Şeyh Şefik, Eyüp Hüsrev Paşa Dergâh'ında postnişinlik görevini de üstlenmiştir. Bediuzzaman Sâid Nürsî'nin *Risâle-i Nûr* Külliyyatı'nın basımından önce gözden geçirmesi için risâleleri gönderdiği zâtlardan birisi de Şeyh Şefik olmuştur (Kavak, 161).

İlim ve hizmetle geçirdiği bereketli bir yaşamın sonunda 1970 yılında İstanbul'da vefât etmiştir (Kavak, 162).

2.9. Enver Gazaioğlu

Gazayil Baba'nın torunlarından olan Enver Gazaioğlu, 1887 yılında Van'ın Şabaniye Mahallesi'nde doğmuştur. Babası Şeyh Ahmed, onun da babası Süleyman olup o da Gazayil Baba'nın oğludur. Genç yaştan itibaren ilimle iştigal eden Enver Gazaioğlu, Fehim Arvâsî'ye intisab etmiştir. Onun terbiye ve sohbetinde bir müddet kaldıktan sonra Irak'a giderek Kerkük bölgesinde ikâmet eden Şeyh Osman Seraceddin'e bağlanmıştır. Bu şeyhinin vefâtına kadar onun terbiyesi ve hizmetinde kalan Enver Gazaioğlu, şeyhinin vefâtından sonra da Irak'da kalmaya şeyhinin müredlerinden Şeyh Ömer Tavili'den ders okumağa devam etmiştir (Talay, 1998, 115).

Her yıl Revandız'a bağlı Zinan Yaylasına çıkar, orada etrafına toplananlara Hakk yolu ve tarikatı anlatırdı. Bu şekilde birçok talebe yetiştiren Enver Gazaioğlu, 1961 yılında 64 yaşında iken Zinan Yaylasında vefât etmiştir. Süleymaniye'de medfûndur (Talay, 1998, 115).

2.10. Necmeddin Efendi

Van'da yetişmiş, ilim irfân yolunda büyük hizmetlerde bulunmuş şahsiyetlerden biri olan, Necmeddin Efendi, 1285/1868 tarihinde Van'ın Erciş ilçesinde doğmuştur. İykezzâde Hoca Hüseyin Efendi'nin oğludur. İlk tahsilini tamamladıktan sonra Bitlis, Malazgirt, Şirvan ve Siirt Medreselerinde ders görmüştür. Bu ders süresi 1882-1895 yılları arasında olmak üzere 13 yıl sürmüştür. 1311/1893 yılında Şeyh Muhammed Derviş'den Nakşibendiyye Tarikatı icâzeti almıştır (Talay, 1998, 186; Van Kütüğü, 1992, 206).

Necmeddin Efendi, Erciş'te Seyyid Mehmed Efendi'nin yaptırdığı medresede müderrisliğe başlamış ve burada birçok talebe yetiştirmiştir. Müderrisliği sırasında da 1325/1909 yılında Erciş'e Müftü olmuştur (Talay, 1998, 186, Van Kütüğü, 1992, 206).

Nerede ve kaç tarihinde vefât ettiğini bilemediğimiz Necmeddin Efendi'nin, hayatı ve âilesiyle ilgili fazla bir bilgiye sahip değiliz.

2.11. Sofu Baba (Mustafa Efendi)

Van halkının gönlünde takvasıyla, taht kuran ve baba lakabı alan Sofu Baba'nın asıl ismi Mustafa'dır. Van eşrafından Abdullah Tüfekçibaşızâde'nin torunu olup, babasının ismi Abdurrahman Efendi'dir. Âilenin büyüğü Sofu Baba'nın dedelerinden Molla Tacettin olup, tahminen 1740 yıllarında Hakkârî'den gelerek Van'a yerleşmiştir. Askerlikteki maharetinden dolayı kendisine Tüfekçibaşı denmiştir. Sofu Baba, XIII/XIX. yüzyılın son yarısında yaşamıştır. Âilesi genellikle dindar ve tahsilli kimselerden ibarettir. Sofu Baba'nın asıl mesleği, sulama suyunun Van'daki memurlarına mahalen verilen ismiyle "çırpaç" tır. Yani sulama suyu kontrolünü ve dağıtımını yapmak idi (Talay, 1998, 221).

Doğum tarihini kesin olarak bilemediğimiz Sofu Baba, Fehim Arvâsî'nin müridi olup onun döneminde yaşamıştır. Fehim Arvâsî 1825-1895 (Evlilyalar Ansiklopedisi, 1992, X, 441) yılları arasında yaşadığına göre, Sofu Baba bu dönemde yaşamıştır.

Fehim Arvâsî, her sene Van'a gelir, Şabaniye Mahalle'sindeki Câmî'de halka va'z eder ilim ve edep öğretirdi. Va'zlarına devam edenler arasında Sofu Baba da vardı. Şeyh Fehim Arvâsî, Van'a geldiği zaman, Sofu Baba mutlaka onu bulur, sohbetlerine katılırdı. Fehim Arvâsî'ye candan âşık olan Sofu Baba, Fehim Arvâsî Van'da kaldığı müddetçe ondan hiç ayrılmazdı (Evliyalar Ansiklopedisi, 1992, X, 441; Talay, 1998, 221-222; Uyan, 1983, 795).

Sofu Baba'nın isminin Fehim olduğunu ifade edenler olsa da biz bu kanaati taşıyoruz (Uyan, 1983, 795-796). Zira baktığımız kaynaklarda isminin Mustafa olduğu zikredilmektedir. Nitekim *Bizim Eller Van* adlı eserin yazarı ve Van Eski Belediye Başkanı Aydın Talay Bey'le yaptığımız görüşmede, Sofu Baba'nın torunlarıyla görüştüğünü ve isminin Mustafa olduğunu ifade etmişlerdir. Aynı zamanda Sofu Baba'nın isminin Mustafa olduğundan şüphesi olmadığını, mezar taşında da bu ismin yazılı olduğunu anlattılar. Biz de İpek Yolu üzerinde bulunan, Edremit'ten Van'a giderken sağ tarafa düşen ve ismiyle bir de yanına cami yaptırılmış olan mezarını ziyarete gittik ve inceledik. İsmi yazılı olduğu mezar taşı sağ üstten kırılmış olmakla beraber yazılar okunabilmektedir. Mezar taşında günümüz yazısıyla yazılmış, ancak ne zaman yazıldığını bilemediğimiz şu ifadeler yer almaktadır: "*Sofu Baba -Mustafa Tüfekçi- Rûhuna Fatıha*" bu yazıdan ve başka kaynakların ifadelerinden, Sofu Baba'nın isminin Fehim değil Mustafa olduğu anlaşılmaktadır.

Kaç tarihinde vefât ettiğini bilemediğimiz Sofu Baba'nın kabri halen yöre halkı tarafından ziyaret edilmektedir.

3. Rıfâiyye Tarikatı

3.1. Hacı Ahmed Baba

Van'da Rıfâiyye Tarikatı'nın temsilcisi olarak bildiğimiz tek kişi Hacı Ahmed Baba'dır. Rıfâiyye Tarikatı'nın Van'a ilk olarak kim veya kimler tarafından getirildiği bilinmemektedir. Ancak, Van'da Rıfâiyye Tarikatı mensublarının bulunduğunu ve bu tarikatla insanları hakk yola davet ettiklerini biliyoruz.

Hacı Ahmed Baba, 1792 yılında Van'da doğmuştur. 1912 yılında 120 yaşında iken Erzurum'un Horasan İlçesi'ne bağlı Sanamer Köyü'nde vefât etmiştir. Henüz küçük yaşta iken gördüğü rüya üzerine yaya olarak Hacca gitmiş ve bazı ziyaretlerde bulunmuştur (Talay, 1998, 136).

Hoşab civarındaki Dönertaş Köyü'nden Hacı Süleyman adlı Zât'ın kızı Pembe Hatun'la evlenmiştir. İlmi, irşâdı ve takvâsıyla halkın gönlünde taht kuran Hacı Ahmed "Baba" olarak anılmıştır. Sonraları irşâd görevinde bulunup, insanları Hakk yola davet etmek üzere, Erzurum'un Horasan İlçesi'ne bağlı Sanamer Köyü'ne giderek oraya yerleşmiştir. Uzun yıllar burada irşâd görevini sürdürmüş olan Hacı Ahmed'e, II. Abdulhamid tarafından resmi görev teklif edilmişse de o bunu kabul etmemiştir. 1877-1878 Osmanlı Rus savaşında (93 Harbi), horun tabyalarında mücadele vermiştir (Talay, 1998, 136).

Pek çok ilim ve takvâ sahibi talebe yetiştirmiş olan Hacı Ahmed Baba, 1912 yılında 120 yaşında iken vefât etmiştir. Türbesi Sanamer'dedir (Talay, 1998, 136).

Erzurum'un tanınmış şâirlerinden Sümmani onun için şöyle demektedir:

Hak'i Sanamer'in mücevher bendi

Vâris-i ehlullah üşşâkkın kendi.

Vatanı dağıştı yok değil kendi.

Beşerden göç etti rûhen elveda.

Severiz âşıklar âl-i âbayı.

Görürüz, gözleriz vakt-ı sebayı.

Posta vekil etti Yakup Baba'yı.

Acaba dedi mi Sümman elveda (Talay, 1998, 136).

4. Mevleviyye Tarikatı

XX. yüzyıla kadar bölgede rağbet gördüğü anlaşılan Mevleviyye Tarikatı, günümüzde etkisini yitirmiştir. Bu tarikat, daha çok Urfa, Diyarbakır ve Antep dolaylarında etkili olmuştur. Buraların halkı tarafından rağbet görmüş ve mevlevihâneler açılmıştır. Açılan bu mevlevihânelere Konya'dan "Dedeler" atanmıştır. 1925 yılına kadar da söz konusu illerde bu tarikata ilgi devam etmiştir. Ancak tekke ve zâviyelerin kapatılmasıyla bu ilgi azalmıştır (Tenik, 2015, 41).

Mevlevîliğin Van'adaki faaliyetleri hakkında ise herhangi bir bilgi mevcut değildir. Vanla ilgili olarak mevlevî ismine Vanlı olduğu anlaşılan Mevlevî Muhammed Dede (Muhammed Mustafa Vanî) ile rastlamaktayız.

1. Mevlevî Muhammed Dede (Muhammed Mustafa Vanî)

Asıl adı, Muhammed Mustafa Vanî'dir. Babasının adı, Abdullah'tır. Kitaplarında yer alan isminin sonundaki "el-Vanî", ibaresinden Van'lı olduğu anlaşılmaktadır. XI/XVII. yüzyıl şâirlerindedir. Nasıl yetiştiği hakkında bir bilgisiye sahip değiliz. Ancak bıraktığı eserler ve bu eserlerde yer alan kayıtlara göre çok iyi bir eğitim almış olduğu, Mevlevî olup, "dede" ünvanı aldığı ve çok muteber bir yere sahip olduğu anlaşılmaktadır (Vanî, Süleymaniye Kütüphanesi, H. Hüsnü Paşa Bl. 260/10; Talay, 1998, 176-177; Van Kütüğü, 1992, 175). *Münazara-ı Fukarâ* adlı eserinde yer alan "Amma ba'du, bu fakir-i hâkir derki, Derviş Muhammed Mevlevî sebbete akdamehu ala tarik'il Mevlevî eş-şehir bil Vanî..." (Talay, 1998, 176-178) ifâdesinden de mevlevî olduğu anlaşılmaktadır.

Muhammed Dede, Mevlevî Vehbî Dede olarak da tanınmıştır. Bundan dolayı bazı kaynaklarda farklı iki kişiymiş gibi gösterilmiştir. Muhammed Dede'nin doğum tarihi bilinmemekte ise de bir takım kayıtlardan yaşadığı dönem anlaşılabilir. Mesela kendisine ait olan *Tuhfet'ul Ahbab* adlı kitabının sonunda yer alan: *تمت الكتاب ... على يد الفقير الشيخ محمد المولى في تكية مصر القاهرة تحرير في شهر شوال يوم الاربعاء سنة احدى و تسعين والف* "Bu kitap, Mısır Kahire Tekkesi'nde Fakir kul Mevlevî eş-Şeyh Muhammed'in eliyle, Şevval ayı, Çarşamba günü, 1091 yılında tamamlandı" (Gülpinarlı, 1972, III, 110-111) ifâdesinden, bu kitabı, 1091/1680 yılında yazdığı; dolayısıyla, bu dönemde yaşadığı anlaşılmaktadır (Gülpinarlı, 1972, III, 110-111).

Mevlevî Muhammed Dede, *Keşfu-z-zünnûn*'un kaydına göre, 1105/1693 yılında vefât etmiştir. (Van Kütüğü, 1992, 175-176). Kendisine ait *Münazara-ı Fukarâ* adlı eserinin sonuna müstensih tarafından yazılan şu ifâdeler de bunu doğrulamaktadır: "Kudüs Tekkesi'ne Şeyh olmazdan evvel, Kahire'de bu kitabı, o zamanın valisi olan Abdî Paşa'ya dahi vermişti. Aradan zaman geçip, 1102-1103/1690-1691 tarihlerinde İstanbul'a gelerek Merhûm Bostan Efendi Meclisi'ne bu eseri hediye ettiği vakit, açıp bakmak kendisine müyesser olmadı. Aradan bir iki sene geçmeden, kitap yazan bu zât merhum oldu." (Talay, 1998, 176-178). 1690-1691 yıllarında eseri getirdiğine ve bir iki sene sonra vefât ettiğine göre, 1692-1693 tarihinde vefât ettiği ortaya çıkmaktadır. Bu da *Keşfü'z-zünnûn*'un verdiği 1693 ölüm tarihine denk düşmektedir.

Mevlevî Muhammed Dede'nin, şu üç eseri bilinmektedir: *Münazara-ı fukarâ*, (Van Kütüğü, 1992, 175-176). *Tuhfet'ul ahbâb*, (Gülpinarlı, 1972, III, 110-111; Talay, 1998, 176-177), *Risâle fî reddi kavli men kâle innel abde mecbûrun felâ ihtiyâre lehu inde ehli sünne* (Vanî, 260/10; Talay, 1998, 176-177).

Sonuç

İslamla şereflenmesi İslâm'ın ilk dönemlerine rastlayan Van ilimizin içinde ve etrafında önemli tarikatlar faaliyet göstermiştir. Bu tarikatların önde gelenleri ise Kadiriyye ve Nakşibendiyye olmuştur. Kurulan ilk büyük tarikatlardan birisi olan Kadiriyye Tarikatı, daha kurucusu döneminde oğlu olduğu söylenen Şeyh Muhammed Tayyâr ile Van'a dolayısıyla Anadolu'ya gelmiş olma ihtimai vardır. Daha erken dönemlerde Van'da faaliyet gösteren bir diğer kadiri şeyhi ise Şeyh Kasım Bağdâdî ve Arvâs Köyü'nün kurucusu olan oğlu Şeyh Muhammed Kutup olmuştur. Bunların da Van'da faaliyetleri Eşrefoğlu Rûmî'den yüz küsur yıl öncedir. Dolayısıyla Kadiriyye Tarikatı, Anadolu'ya Van üzerinden Eşrefoğlu Rûmî'den çok daha önce gelmiştir.

Van'da Kadiriyye Tarikatı, bir taraftan Görentaş ailesi olarak bilinen ve Şeyh Muhammed Tayyyar'ın nesli oldukları kabul edilen şeyhler tarafından temsil edilirken; diğer taraftan Arvâs şeyhleri tarafından yayılmıştır. Arvâs şeyhlerinden Şeyh Muhammed Kutub, Abdurrahman Kutub ve halifeleri vasıtasıyla Kadiriyye Tarikatı güçlü bir şekilde temsil edilmiştir. Ayrıca bu tarikat, Şeyh Ali, Şeyh Süleyman, Şeyh Osman ve Şeyh Muhammed Cinar gibi zatlar tarafından yayılmıştır.

Van'da Nakşibendiyye ismine ilk olarak Urumiyye Şeyhi Şeyh Mahmud'un halifesi Kara Abdullah ile rastlamaktayız. Ayrıca Şeyh Muhyiddin ismi de görülmektedir. Bunlar Halidîlikten önce Van'da faaliyet göstermiş olan Nakşibendî şahsiyetler olarak karşımıza çıkmaktadırlar. Nakşibendîliğin Van ve civarında asıl yayılması ise Hâlid Bağdadî'nin Halifesi Şeyh Tâhâ Nehrî vasıtasıyla olmuştur. Bu kolun Van'daki temsilcisi Şeyh Tâhâ'nın halifesi Şeyh Fehim Arvâsî olmuştur. Şeyh Fehim'in yetiştirmiş olduğu halifeleri kendisinden sonra bu yolu sürdürmüşlerse de bu kol, Şeyh Abdülhakim Arvâsî ile son bulmuştur.

Van'da ayrıca Rifâiyye ve Mevleviyye Tarikatlarının izlerine rastlanmakta ise de bunlar hakkında fazla bilgi mevcut değildir. Bunun yanında Van'da türbeleri mevcut olup, tarikatları ve hayatları hakkında fazla bilgi bulunmayan, Şeyh Abdurrahman Gâzî, Gâzâyil Baba, Alî b. Ömer b. Ebibekir el-Vânî gibi mutasvîf şahsiyetler de faaliyet göstermişlerdir.

KAYNAKÇA

- Albayrak, Sadık (1979). *Yürüyünler ve Süriünenler*. İstanbul: Medrese Yay.
- Algar, Hamit (1991). *Bahaeddin Nakşibend. DİA*, İstanbul: TDVY.
- Algar, Hamit (2007). *Nakşibendilik*, İstanbul: İnsan Yay.
- Ali b. Hüseyin (1983). *Reşahat Aynül Hayat*. haz. N.F. Kısakürek, İstanbul: Kamer Neşriyat.
- Arvâsi, Abdullhakim. *Tarikat-ı Nakşibendiyye Adabını Mübeyyin Mektub Sureti*. Süleymaniye Ktp., Tahir Ağa, Bl., 331/1.
- Arvâsi, Ahmed-Kuku, M. Süleyman. *Ehl-i Beyt ve Bazı Şecereler*. Özel baskı.
- Asım, Şeyh Muhammed, *Birketu'l-kelîmât*. El yazması özel baskı.
- Azamat, Nihat (1988). *A. Hakim Arvâsi. DİA*, İstanbul: TDVY.
- Bursalı, Mustafa Necati (1992). *İstanbul ve Anadolu Evliyalari*, İstanbul: Tuğra Neşriyat.
- el-Bütî, Ahmed b. Muhammed (ts.). *Min akdil Cevheri fi şerhi Divâni'ş-Şeyh el- Cezerî*. Suriye.
- Cengiz, Alper (1983). *Çeşitli Yönleriyle Van*. Ankara.
- Ceyhan, Semih (2015). *Türkiye'de Tarikatlar*. İstanbul: İsam Yay.
- Çelebi, Katip (1968). *Katip Çelebi'den seçmeler*. Haz., Orhan Ş. Gökay. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Dini Terimler sözlüğü*. Heyet. İstanbul: İhlas Yay.
- Durrei, Abdurrahman (1992). *Evîna Welat*. İstanbul: Melsa Yay.
- Ekinci, Ekrem Buğra (2017). *Seyyid Abdülhakim Arvâsi*. İstanbul: Arı Sanat Yay.
- Evliyalar Ansiklopedisi (1992)*. Heyet. İstanbul: İhlâs Mat.
- G. Levi Della Vida (1986). *Emeviler. İslam Ansiklopedisi*: İstanbul.
- Gülpinarlı, Abdülbaki (1972). *Mevlana Müzesi Yazmaları Kataloğu*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Gümüşhânevî, Ahmed Ziyâuddîn (1978). *Câmiu'l-usûl*. ter. Rahmi Serin. İstanbul: Pamuk Yay.
- Gündoğdu, M.Kemal-Gündoğdu Azmi (1992). *Şems-i Bitlisî*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- Hanî, Abdülmecit (ts.). *el-Hadâiku'l-verdiyye*. ter. Abdulkadir Akçiçek, İstanbul: Rehber Yay.
- İcâzetname*. Şeyh Ahmed b. İbrahim, Seyyid Muhammed Tahir b. Muhammed Emin'e vermiştir.
- İcâzetname*. Şeyh Muhammed Murtezâ, Seyyid Ahmed b. Abdülğani'ye vermiştir.
- İdiz, Ferzende (2000). *Van ve Çevresinde Yaşamış Mutasavvıflar*. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Van Yüzüncü Yıl Üniv.
- İslâm Âlimleri Ansiklopedisi*. Heyet. İstanbul: İhlas Matbaası.
- İslâm Ansiklopedisi (1955)*. Heyet. İstanbul: Maarif Basımevi.
- Kara, Mustafa (1990). *Bursa'da Tarikatlar ve Tekkeler*. Bursa: Uludağ Yay.
- Kavak, Abdulcebbar. *Osmanlı Döneminde Kuzey Irak'ta Tasavvuf: 17. Yüzyıl*. Ankara: İlahiyat Yay.
- Kılıç, Orhan (1997). *XVI. Ve XVII. Yüz Yıllarda Van*, Van: Van Belediyesi Yay.
- Kısakürek, Necib Fazıl (1993). *Son Devrin Din Mazlumlari*. İstanbul: Büyük Doğu Yay.
- Kısakürek, Necib Fazıl (2012). *Başbuğ Velilerden*. İstanbul: Büyük Doğu Yay.
- Meyan, Faruk (1970). *İslâm Meşhurları Ansiklopedisi*. İstanbul: Tan Matbaası.
- Meyan, Faruk (1996). *Eshab-ı Kiram*. İstanbul: Hakikat Yay.
- Molla Cami (1981). *Nefahatu'l-üns min hederati'l- Kuds*. ter. Abdulkadir Akçiçek, İstanbul: Sağlam Kitabevi.
- Muştak Baba, Bitlisli Mustafa Efendi. *Âsar-ı Muştak Esrar-ı Üşşak*, Süleymaniye Ktp., Mahmud Efendi Bl., 2421.
- Naîmâ Mustafa Efendi (1968). *Naîmâ Tarihi*. çev. Zuhuri Danışman. İstanbul: Zuhuri Danışman Yay.
- Nakşibendi Şeyhlerinin Mukaddes Sözlari (1983)*. Heyet, haz. Salih Uçan, İstanbul: Akpınar Yay..
- Ölekî, Halid (1982). *Minah*, ter. Yahya Pakiş. İstanbul: Er-Tu Matbaası.
- Popoviç-Alexandre-Veinstejn, Gilles (2004). *İslam Dünyasında Tarikatlar*. ter. Osman Türer, İstanbul: Sûf Yay.
- Selefi, Hamdi Abdülmecit-ed-Düski, Tahsin İbrahim (2008). *İkdu'l-cumân fi terâcimi'l-ulemâi ve'l-udebâi'l-Kürd ve'l-mensubine ilâ müdün ve kurâ Kürdistan*. Beyrût: Mektebetu Asale ve't-Turâs.
- Talay, Aydın (1998). *Bizim Eller Van*. Van: Van Belediyesi Yay.
- Tenik, Ali (2015). *Kürt Coğrafyasında Tasavvuf ve Tarikatlar*. İstanbul: Nûbihar Yay.
- Tosun, Necdet (2013). *Bahâeddîn Nakşibend*. İstanbul: İnsan Yay.
- Uludağ, Süleyman (1988). *A.Kadir Geylanî*. İstanbul: DİA.
- Uyan, Abdullatif (1983). *Menkıbelerle İslâm Meşhurları Ansiklopedisi*. İstanbul: Berekat Yay.
- Uzunçarşılı, Hakkı (1988). *Osmanlı Tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Van Kütüğü (1992)*. Heyet. Ankara: Türk Hava Kurumu Matbaası.
- Van Vilâyet Salnamesi (1995)*. çev. Osman Güven-Salih Allahverdi. Ankara: Acar Matbaası.
- Vanî, Mustafa b. Abdullah (Vehbi Dede). *Risâle fi reddi kaol-i men kâle innel abde mecbûrun felâ ihtiyâre lehu inde ehli süne*. Süleymaniye Kütüphanesi, H. Hüsnü Paşa Bl. 260/10.
- Yılmaz, H. Kamil (1994). *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*. İstanbul: Ensar Neşriyat.